

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 7 • sayı/issue 2 • (Aralık/December): 599-619

G. H. A. Juynboll'un Hadis Edebiyatına Dair Görüşleri ve Değerlendirilmesi -Muslim Tradition Adlı Eseri ve Encyclopaedia of Islam Second Edition'daki Maddeleri Özelinde-

*G. H. A. Juynboll's Views and Assessment of Hadith
Literature -Specially in His Work Named Muslim Tradition
and His Articles in the Encyclopaedia of Islam Second
Edition-*

Bilge KILIÇ

Dr, Milli Eğitim Bakanlığı
Dr, Ministry of National Education
Diyarbakır/Türkiye

 bilgetes@hotmail.com orcid.org/0000-0001-9569-6570

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 14.07.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 29.10.2024

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2024

Atıf: Kılıç, Bilge. "G. H. A. Juynboll'un Hadis Edebiyatına Dair Görüşleri ve Değerlendirilmesi - Muslim Tradition Adlı Eseri ve Encyclopaedia of Islam Second Edition'daki Maddeleri Özelinde-". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 7/2 (Aralık 2024), 599-619. <https://doi.org/10.52637/kiid.1515971>

Cite as: Kılıç, Bilge. "G. H. A. Juynboll's Views and Assessment of Hadith Literature -Specially in His Work Named Muslim Tradition and His Articles in the Encyclopaedia of Islam Second Edition-". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 7/2 (December 2024), 599-619. <https://doi.org/10.52637/kiid.1515971>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> • kiid@aku.edu.tr

© Bilge KILIÇ | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

G. H. A. Juynboll'un Hadis Edebiyatına Dair Görüşleri ve Değerlendirilmesi -Muslim Tradition Adlı Eseri ve Encyclopaedia of Islam Second Edition'daki Maddeleri Özelinde-

Öz

Bu makale, Gualtherus Hendrik Albert Juynboll'un hadis tenkidi ve rivayetiyle ilgili temel teorilerini incelemekte ve analiz etmektedir. Çalışma; Juynboll'un merkezi kavramlarını sistematik olarak derleyip sunmakta, bu kavramların çağdaş hadis ilmi açısından önemini ve uygulanabilirliğini vurgulamaktadır. Ayrıca araştırma onun en önemli katkılarına genel bir bakış sunarken çalışmasının tüm yönlerini kapsamlı bir şekilde ele almayı amaçlamamaktadır. Kullanılan yöntem, birincil ve ikincil kaynakların eleştirel analizine dayanmakta olup Juynboll'un isnad-metin analizine özgü yaklaşımına ve hadis rivayetinde kolektif hafızanın rolüne dair yorumlarına odaklanmaktadır. Bu doğrultuda isnadın menşei, geriye doğru gelişimi ve müşterek râvi gibi iddiaları, hadis literatürüne yaklaşımındaki değişim ve dönüşümleri gösterilmiş ve temel ön kabulleri analiz edilmiştir. Juynboll'un müslüman âlimlerin hadis ilmiyle ilgili görüşlerinden ayrılan yönleri öne çıkarılmıştır. Böylece farklı kültürel ve metodolojik bakış açılarının daha net görülmesi amaçlanmıştır. Söz konusu farklılıkların sonuçları da dikkate alınarak Juynboll'un çalışmalarının hadis literatürünü anlamaya ne tür bir etkide bulunduğu gösterilmek istenmiştir. Öte yandan makalede analizlerinde ve iddialarında sunduğu kanıtlar, bu kanıtların eksikliği, tespitlerinin ve iddialarının inka ediciliği de tartışılmış ve eleştirilmiştir. Çünkü o, hadis ilminin kökenine yönelik temel iddiaları bağlamında kendisini destekleyen argümanlara ağırlık vermiş, muhalif argümanları ise ya görmezden gelmiş ya da aidiyet problemleriyle reddetmiştir. Bunun için yeterli somut deliller de sunmamıştır. Çalışma sonucunda Juynboll'un hadis edebiyatına yaklaşımında temel argümanlarını ölçü aldığı kaynakları göreceli yorumladığı ve varsayımsal söylemlerle ciddi iddialarda bulunduğu görülmüştür. Atıfta bulunduğu hadis kaynaklarının tarafımızca yapılan tahkikinden sonra pek çok noktada hatalı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu anlamda araştırmamız, Batılı bir araştırmacının Müslüman âlimlerin hadis literatürü mirasına nasıl yaklaştığını, bunu ne şekilde değerlendirip analiz ettiğini ve bu yaklaşımların olası sonuçlarını bütüncül bir çerçevede ortaya koyarak önemli bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Juynboll, Muslim Tradition, Encyclopaedia of Islam, Hadis Edebiyatı.

G. H. A. Juynboll's Views and Assessment of Hadith Literature -Specially in His Work Named Muslim Tradition and His Articles in the Encyclopaedia of Islam Second Edition-

Abstract

This article examines and analyzes the key theories of Gualtherus Hendrik Albert Juynboll related to hadith criticism and transmission. The study systematically compiles and presents Juynboll's central concepts, emphasizing their relevance and application in contemporary hadith scholarship. Additionally while the article offers an overview of his most important contributions, it does not attempt to exhaustively cover all aspects of his work. The methodology employed involves a critical analysis of primary and secondary sources, focusing on Juynboll's unique approach to isnād-cum-matn analysis and his interpretations of the role of collective memory in Hadith transmission. In this context the origins and backward development of isnād and the common link narrator have been demonstrated, highlighting the changes and transformations in the approach to hadith literature. Additionally, the fundamental assumptions have been analyzed. The aspects in which Juynboll's views diverge from those of Muslim scholars regarding the science of hadith have been emphasized. Thus it is aimed to make different cultural and methodological perspectives more clearly visible. Taking into account the consequences of these differences, it is intended to show what kind of impact Juynboll's works have had on understanding hadith literature. In addition, the evidence presented in his analyses and claims, the lack of this evidence, and the persuasiveness of his findings and claims are also discussed and criticized in the article. Because he focused on the

arguments that supported him in the context of his basic claims regarding the origin of the science of ḥadīth and either ignored the opposing arguments or rejected them with problems of belonging. He did not provide sufficient concrete evidence for this. As a result of the study, it has been observed that Juynboll's approach to ḥadīth literature is based on his core arguments, that he interprets sources relatively, and that he makes serious claims through hypothetical discourses. After the verification of the ḥadīth sources he referenced was conducted by us, it was concluded that he was incorrect on many points. In this sense, our research provides a significant contribution by comprehensively demonstrating how a Western scholar approaches, evaluates and analyzes the ḥadīth literature heritage of Muslim scholars, as well as the potential outcomes of these approaches.

Keywords: Ḥadīth, Juynboll, Muslim Tradition, Encyclopaedia of Islam, Ḥadīth Literature.

Giriş

Hadis ile ilgili çalışmalara Batı'da ilginin artmasına öncülük eden oryantalistlerin başında hiç şüphesiz Ignaz Goldziher (1850-1921) gelir. Goldziher, Batı'daki İslâm araştırmalarının tartışılmaz üstadı kabul edilir. Farklı dillerde 700 civarında yayımlanmış kitap ve makalesi bulunur. *Muhammedanische Studien* isimli kitabının ikinci cildi hadisle ilgilidir. Söz konusu eser ile Goldziher, hadis ilminin Batı'da müstakil bir araştırma konusu haline gelmesini sağlamıştır.¹ Goldziher'den sonra Batı'da hadis alanında etkili olan ikinci oryantalist Joseph Schacht'tır (1902-1969). Schacht, daha çok İslâm hukuku ve hadisle ilgili çalışmalarıyla tanınır. Bu çalışmalarında, Kitâb-ı Mukaddes eleştirilerini İslâm'ın kutsal metinlerine uygulayan Goldziher'in metodunu benimser. Schacht'ın önemli eseri olan *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Batılı ilim adamları üzerinde derin bir etki bırakmıştır.² Yayımlanmasından kısa bir süre sonra, İslâm'ın erken dönemiyle ilgili Batı'daki çalışmaların başvuru kaynağı haline gelir. Eserde, Goldziher'in metodolojisine sık sık atıfta bulunur ve onun mirasını devam ettirir. Ayrıca Goldziher'in hadislerle ilgili çıkarımlarını takdirle karşılar ve onların doğruluğunu teyit eder.³ Schacht'ın ardından Batı'da öne çıkan üçüncü oryantalist Gualtherus Hendrik Albert Juynboll'dur (1935-2010). O, Schacht'ın eserine ve sonuçlarına hayranlık duyar ve metodolojisine genellikle bağlı kalır. İsnad konusunda ileri sürdüğü teorileri geliştirir. Bu sebeple Schacht'ın önemli bir takipçisi olduğu söylenebilir.⁴ Öte taraftan hadisle ilgili birçok eser, makale ve ansiklopedi maddesi yazarak alanın incelenmesinde etkin bir rol oynar. En önemli eseri *Muslim Tradition* isimli kitabıdır. Bu eserde erken dönem hadis literatürüne yaklaşımını açıkça ortaya koyar, makalelerinde ve birçok ansiklopedi maddelerinde bunu açmaya ve yenilemeye gayret gösterir. Bir hadisin nasıl, ne zaman ve kim tarafından dolaşıma sokulduğu gibi soruları isnad analizleriyle cevaplar. Dolayısıyla Juynboll için isnad analizleri, hadis literatürünün incelenmesinde temel bir unsur olarak kabul edilir.⁵

Günümüz hadis araştırmalarında Juynbol, pek çok çalışmaya konu edilmiş ve bu çalışmalarda kendisinin hadis ilmine ilişkin spesifik temel iddiaları değerlendirilmiştir.⁶ Ancak

¹ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, ed. S. M. Stern, translated from the German by C. R. Barber, S. M. Stern (London: George Allen & Unwin, 1971).

² Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (London: Oxford University Press, 1950).

³ Joseph Schacht, "A Reevaluation of Islamic Traditions", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 2 (Oct. 1949), 143.

⁴ Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 32-39.

⁵ Salih Özer, "G. H. A. Juynboll ve İsnad Analiz Yöntemleri", *İsnad Analiz Yöntemleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 12-24.

⁶ Juynboll'un hadis literatürüne ilişkin çeşitli iddiaları üzerine birçok akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda onun hadis senedi ve tenkidi, mütefik ve müfterik kavramları, kussâs ve hadis uydurmadaki rolleri, mütevâtir hadisler, evâil kavramı, fitne ifadesinin anlamı ve tarihçesi, bazı eserlerindeki metodolojisi, râviler hakkındaki iddiaları/teorileri tartışılmıştır. Bu makalenin konusu ve amacı Juynboll'un sahîfe, tedvin, sahih, sünen, musannef, müsned ve ricâl/tabakât gibi temel hadis kaynaklarına yaklaşımını bir bütün olarak incelemek ve değerlendirmektir. Dolayısıyla yapılan çalışmalardan tamamen farklıdır. bk. Alam Khan, *Juynboll'un Hadisle İlgili Teorileri Üzerine Değerlendirme* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,

erken dönem hadis edebiyatına ve kavramlarına yaklaşımı, genellikle ihmal edilen bir konu olmuştur. Bu makalede Juynboll'un *Muslim Tradition* isimli eseri⁷ ve *Encyclopaedia of Islam*'da (*Second Edition*) yazdığı 'Tadwīn', 'Şahīh', 'Sunan', 'Muşannaf', 'Musnad' ve 'Ridjāl' maddeleri özelinde erken dönem hadis literatürüne ilişkin yaklaşımı ele alınacaktır. Bu bakımdan makalenin hem özgün hem de alana yapması beklenen katkısı itibariyle önemli olduğu ifade edilebilir. Zira hadis literatürü araştırmalarına yeni bir boyut kazandırmakta ve Juynboll'un hadis literatürüne yaklaşımının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Araştırmanın temel amacı eleştiriyle birlikte onun konuya yaklaşımını tüm açıklığıyla ortaya koymak, tanımlamak ve değerlendirmektir. Bu doğrultuda Juynboll'un hadis literatürüyle irtibatlı iddialarının tespiti ve değerlendirilmesi yapılacak ve bu tespit için tasvirî bir metod kullanılacaktır. Hadis literatürü konusundaki görüşleri eserlerin teşekkül etme sırasına uygun olarak verilecektir ve kronolojik bir sıra takip edilecektir. Literatür konusundaki görüşlerinden önce hadis ilmine yönelik temel iddialarına, ortaya attığı bu iddiaların nasıl bir araştırmanın sonucu olduğuna ve hangi ön kabulleri taşıdığına da kısaca değinilecektir. Bu şekilde Juynboll'un hadis literatürüne dair bakış açısının daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

1. Hadis İlmine Yönelik Temel İddiaları

Juynboll'a göre bir hadis: "Muhammed'e atfedilen bir sözün veya fiillerinin tasvirinin kaydı" demektir. Zamanla bu kayıtlar, hadis literatürünü oluşturan çeşitli derlemelere dönüştürülmüştür.⁸ Hadisler, Hz. Peygamber'in vefatından yaklaşık üçyüzyıla değin, bir şekilde ve çoğunlukla râvi ismi belirtilmeden aktarılmıştır.⁹ Bu iddiasını o, ağırlıklı olarak isnadın menşei, müşterek râvi ve isnadın geriye doğru gelişimiyle açıklamaya çalışır. İlgili temel prensipler, Juynboll'un hadis literatürüne bakış açısını belirleyen ve çalışmalarının temelini oluşturan unsurlardır:

1.1. İsnadın Menşei

Gerek müslüman âlimler gerekse Batılı araştırmacılar isnadın menşei konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Görüşler genel itibariyle üç ana kronolojiyle ifade edilir. Birincisi; Hz. Osmân'ın 35/656 yılında şehit edilmesiyle başlayan ilk iç savaştır. İkincisi; Emevî halifesi Velîd b. Yezîd'in 126/744 yılında öldürülmesi neticesinde meydana gelen dâhili isyandır. Üçüncüsü de Abdullah b. ez-Zübeyr'in (öl. 73/692) halifelikliğini ilan etmesiyle ve Şam'da Emevî iktidarına başkaldırmasıyla başlamış ve hicrî 73 yılına kadar sürmüş olan olaydır.¹⁰ Juynboll, müslüman âlimlerin birinci kronolojiyi benimsediklerini söyler. Buna tarihsel dayanak olarak da İbn Sîrîn'in (öl. 110/729) "Onlar isnadı sorgulamazlardı. Fakat fitne ortaya çıkınca 'Kimden aldığını söyle' dediler. Böylece Ehl-i sünnetten olanların hadislerini almaya bid'at ehlinden olanların hadislerini ise terk etmeye başladılar." şeklindeki sözünü delil getirirler.¹¹ Buradaki 'fitne'nin Hz. Osmân'ın şehit edilmesinden sonraki iç karışıklığa işaret

2019); Ayşe Özgür, *Oryantalistlerin Tek Râvili Tarihlerle İlgili İddialarının Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

⁷ Bu eser Salih Özer tarafından *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası* ismiyle dilimize kazandırıldı. bk. G. H. A. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, çev. Salih Özer (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002).

⁸ G. H. A. Juynboll, *Muslim Tradition Studies in Chronology, Provenance and Authorship of Early Ḥadīth* (London/NewYork: Cambridge University Press, 1985), 1.

⁹ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 5.

¹⁰ G. H. A. Juynboll, "Some Notes on Islam's First Fuqahā' Distilled from Early Ḥadīth Literature", *Arabica* 39/3 (Nov. 1992), 290-291. Makalenin Türkçe tercümesi için bk. Rahile Yılmaz, "Erken Dönem Hadis Literatüründen Hareketle İlk Fukahâ Hakkında Bazı Mülâhazalar (G. H. A. Juynboll)", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/1 (Haziran 2009), 121-144.

¹¹ bk. Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs (Riyâd: Dâru'l-Hânî, 1422/2001), 2/559; Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabîyye, 1412/1991), 1/15; Ebû Muhammed ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Fevâz Ahmed Zemerlî vd. (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1987), 1/123; Ebû İsa Muhammed et-Tirmizî, *el-Câmi'ü'l-kebir*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), 6/231; Ebû İshak el-Cüzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, thk. Subhî el-Bedrî es-Semerrâî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 1/35-36; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhin*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1412/1992), 1/82; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1953), 2/ 28.

ettiğini ileri süren müslümanların görüşüne Juynboll katılmaz. Ona göre ilgili rivayetteki fitnenin Abdullah b. ez-Zübeyr ve Emevî halifeleri arasındaki dâhili kargaşaya işaret etmesi daha muhtemeldir. İbn Ebî Hâtim'in (öl. 327/938) Mâlik b. Enes'ten (öl. 179/795) naklettiği: "Evvlu men esnede'l-hadîs İbn Şihâb" sözünün bu iddiasını desteklediğini söyler.¹² Buradaki 'esnede' fiili iki yoruma açıktır. Birincisi isnadı düzenli olarak kullanan ilk kişinin Zührî (öl. 124/742) olduğudur. İkincisi de Zührî'nin muttasıl-merfû rivayetleri topladığıdır. İkinci ihtimal dikkate alındığında 'esnede' kelimesi Zührî'nin merfû isnadları tedvin işini düzenli olarak üstlendiği anlamını taşır.¹³ Oysa Zührî, müsned olmayan hadislerle de ilgilenmiştir. Onun bu durumu Zührî'nin sahâbe sözlerini de derlediğini dile getiren Sâlih b. Keysân'ın (öl. 140/757) ifadelerinde açıkça görülür.¹⁴ Juynboll, Zührî'nin merfû rivayetler dışında sahâbe kavillerini de topladığını anlatan bu nakilden hareketle ilk ihtimali daha muhtemel bulur. 'Esnede' tabirinden yola çıkarak isnadı düzenli olarak kullanan ilk kişinin Zührî olduğunu ve Zührî'nin yaşamına yakınlığı dolayısıyla İbn Sîrîn'in ifadesindeki 'fitne' sözcüğü ile İbnü'z-Zübeyr ayaklanmasının ima edildiğini söylemenin daha doğru olacağını iddia eder.¹⁵ Böylece Juynboll, isnadın en erken Hz. Peygamber'in vefatından yarım yüzyıldan daha fazla bir zaman sonrasında oluştuğunu söyler.¹⁶ Buna uygun olarak bir hadisin nerede, ne zaman ortaya çıktığı ve hadisin tedavülünde kimin sorumlu tutulabileceği sorularına cevap verir. Ona göre muhtemelen hadislerin ilk büyük çoğalması, hicrî birinci asrın dönümünden birkaç on yıl sonra ve sonrasında gerçekleşmiştir. Bu, isnadların bir sonraki kademesini, yani tebeu't-tâbiîn olarak bilinen tabakayı daha olası adaylar haline getirir.¹⁷ Dolayısıyla bir hadisin kimden alındığı bilgisi zorunlu olduğunda sahâbe artık hayatta değildi. Bu bakımdan ilgili tarihten itibaren haberin doğruluğunu teyit etme imkânı yoktu.¹⁸ Bununla birlikte hicrî birinci yüzyılda hadislerin sayısı çok azdı. Erken İslâm belgelerinde hadislerin bulunmaması bunu destekler. Örneğin, Hasan-ı Basrî'nin (öl. 110/728) Abdülmelik b. Mervân'a (öl. 86/705) yazdığı ya da Ömer b. Abdülazîz'in (öl. 101/720) Kaderiyye hakkında kaleme aldığı risâlelerde hadislere yer verilmemiştir. Bu hususlar, hadisin hicrî birinci yüzyılın son yıllarından daha önce ortaya çıkmadığını gösterir.¹⁹ Juynboll'un bu iddiaları, hadis literatürünün doğasını anlamak için ilginç bir perspektif sunsa da sağlam kanıtlarla desteklenmemekte ve eleştirilere açık bir nitelik taşımaktadır. Zira sunduğu deliller ile ulaştığı sonuçlar tutarlı değildir. Hasan-ı Basrî'nin risâlesinde kader ile ilgili rivayetlerin yokluğu hadisin olmayışını değil aksine kader konusunda hadisin eksikliğini gösterir. Ömer b. Abdülazîz için de aynı husus geçerlidir. Bu çıkarımının hatalı olduğu söylenilebilir.

1.2. Müşterek Râvi

İsnad merkezli yaklaşımın önde gelen temsilcilerinden biri olan Schacht, isnadla ilgili bazı teoriler geliştirmiştir. İsnadın kendisinden sonra birtakım kollara ayrıldığı râviye tekabül eden müşterek râvi teorisi bunlardan biridir.²⁰ Bu teoriye göre bir hadisin tedavüle sokulmasından müşterek râvi sorumludur. Müşterek râvi ile ilgili bir diğer önemli iddiası ise müşterek râviden Hz. Peygamber'e doğru olan isnadın uydurulmuş olmasıdır. Buna mukabil müşterek râviden sonraki isnadda yer alan râviler tarihi olarak gerçekleştirirler. Juynboll, Schacht'ın bu teorisinden faydalandığını hayranlıkla itiraf eder. Onun bulgularını daha da

¹² bk. Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrût: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1410/1990), 9/345.

¹³ bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-tehzîb* (Kâhire: Dâru'l-Kitâbü'l-İslâm, 1414/1993), 9/447-448.

¹⁴ bk. el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, thk. Yûsuf el-İş (Beyrût: Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebevîyye, 1974), 106-107. Benzer bir rivayet helâl ve harâmla ilgili malzemeyi toplamaya kendini adayan Ebü'z-Zinâd'a (öl. 133/749) atfedilmiştir. bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 9/448.

¹⁵ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 17-19. Schacht'ın iddiası için bk. G. H. A. Juynboll, "İslâm'da İlk Büyük Siyasî Fitnenin Tarihi", *Oryantalistik Hadis Araştırmaları*, çev. Mustafa Ertürk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 39-58.

¹⁶ Juynboll, "Some Notes on Islam's First Fuqahâ' Distilled from Early Hadîth Literature", 290-291.

¹⁷ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 71-73.

¹⁸ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 72-73.

¹⁹ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 73.

²⁰ Müşterek râvi için bk. Fatma Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidî* (İstanbul: İsam Yayınları, 2014).

geliştirmek için onu başlangıç noktası yapmak yerine aşağı yukarı aynı noktalara değinerek ve kendi kaynak malzemesini kullanarak açıklamalar yapmaya özen gösterir. Öte taraftan Schacht gibi kendini fikhî hadislerle de sınırlamak istemez. Onun kullandığı kaynakları kullansa da bunları ondan farklı bir üslup ile sunma eğilimindedir. Schacht'ın, müşterek râviden Hz. Peygamber'e doğru giden senedin uydurma olduğu görüşüne katılır. Müşterek râviden sonraki isnadın gerçek olduğu görüşüne ise katılmaz. Burada gerçek isnad kümeleri ile tek râvili isnad zincirinden oluşan isnadlar arasında ayırım yapar. Sadece müşterek râvi ve kısmî müşterek râvileri kapsayan isnad kümelerinin gerçek olma ihtimali üzerinde durur. Tek râvili isnad ağlarının ise gerçek olmadığını iddia eder.²¹ Juynboll'un isnad kümelerini genel olarak kategorize etme ve kesin yargılarda bulunma eğilimi, hadislerin değerlendirilmesinde daha esnek ve duruma özgü yaklaşımlar benimsenmesi gerekliliğini ihmal eder. Zira her hadis ve isnadın kendi bağlamında değerlendirilmesi, daha doğru ve kapsamlı sonuçlara ulaşılmasını sağlar. Aksi takdirde bazı sahih ve güvenilir hadislerin göz ardı edilmesi problemi ortaya çıkar.

1.3. İsnadın Geriye Doğru Gelişimi

Schacht'ın ileri sürdüğü diğer bir teori isnadların geriye doğru gelişim göstermesidir. Juynboll, onun bu teorisini kabul eder ve ilk dönem müslümanların ve fakihlerin ürettikleri fikhî çözümlerin daha sonra muttasıl isnadlarla Hz. Peygamber'e nispet edildiğini savunur. Buna göre, fakihlerin fikhî çözümleri zamanla Hz. Peygamber'e atfedilmiştir. Bu fikhî çözümler önce mürsel hadis formuna dönüşmüş, sonra muttasıl isnadlarla sahâbeye izafe edilmiş ve son olarak Hz. Peygamber'e dayandırılarak merfû hadisler haline getirilmiştir.²² Bu süreci örneklemek için Saîd b. el-Müseyyeb'in (öl. 94/713) fikhî hükümlerini kullanır. Buna göre İbnü'l-Müseyyeb'e atfedilen fikhî hükümler, yüz elli küsur yıl sonra derlenen hadis eserlerinde zikredildiği gibi Hz. Peygamber'e veya sahâbeye değil aksine kendisine aittir. Zira hakikatte Hz. Peygamber'e veya sahâbeye ait olan bir hüküm ne İbnü'l-Müseyyeb'in akıl yürütmesine ne de ağzından söylettirilmeye ihtiyaç duyar.²³ Bu teori, hadislerin tarihsel ve metodolojik olarak hadis literatüründeki yerlerini almadan önce geçirdiği evrimi betimler. Ancak bu yaklaşımdaki genel geçerlilik sorunu bazı eleştirileri/eksiklikleri de beraberinde getirir. Zira iddia, tüm hadisler için geçerli olmayabilir. Dolayısıyla bazı sahih hadislerin varlığı burada göz ardı edilmektedir.

Juynboll, bu şekilde oluşturulan Peygamber'in sözlerinin ve/veya faaliyetlerinin en azından kısmen, sahâbeden biri veya birkaçı tarafından bildirildiğini kabul eder. Ancak sahih nebevî hadis olarak elimizde mevcut olan malzemelerin gerçekten de iddia edildiği gibi kesin olarak ispatlanabileceği konusunda şüphelidir. Ona göre *Kütüb-i sitte* ve dışındaki kaynaklardaki hadislerin tarihsel doğruluğunu tartışmasız bir kesinlikle kanıtlayabilecek makul derecede başarılı bir yöntem bulmamız mümkün değildir.²⁴ Böylelikle hadis literatürünü eleştirel bir şekilde değerlendirirken önüne çıkan belirsizlikleri ve sınırlılıkları en başından itiraf eder. Juynboll'un sonuçlarının sorunlu olduğu söylenebilir. Sözü ettiği mevkuf ve maktû rivayetlerin ref' edilmesi müslüman ulemâ ve muhaddislerin farkında oldukları bir husustur. Aslı merfû olan bir hadisi sahâbî ya da tâbiînin "Kâle Resûlullâh" demeden nakletmesi ihtimalini hiç tartışmaya açmamaktadır. Oysa erken dönemde özellikle de kendisinin iddia ettiği gibi henüz isnadın sorulmadığı yaklaşık üççeyreklik asırda bu son derece normal ve doğaldır.

²¹ Özer, "G. H. A. Juynboll ve İsnad Analiz Yöntemleri", 12-24; Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 3-4.

²² Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 162-163; G. H. A. Juynboll, "Mursal", *Encyclopaedia of Islam Second Edition* (Leiden: Brill, 1993), 7/631; G. H. A. Juynboll, "Raf", *Encyclopaedia of Islam Second Edition* (Leiden: Brill, 1995), 8/383-385. Bu teorisinin ayrıntıları için bk. Rahile Kızılkaya Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 246-251.

²³ Özer, "G. H. A. Juynboll ve İsnad Analiz Yöntemleri", 12-24.

²⁴ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 71.

2. Hadis Literatürüne Dair Görüşleri ve Değerlendirilmesi

Müslüman âlimler, hadis literatürünü Hz. Peygamber'in söz, fiil ve kararlarını, ikrârlarını ve kişiliğinin tasvirlerini kapsayan bir literatür olarak tanımlarlar. Bu tanıma benimseyen müslüman âlimlere göre hadisler başlangıçta ezberlenmiş ancak hicrî birinci yüzyıldan sonra yazılı kaynaklara aktarılmıştır. Bu kaynaklar hadis literatürünü meydana getirmiştir.²⁵ Juynboll, onlara katılmaz ve bu hususta farklı görüşler ortaya koyar. Juynboll'a göre Hz. Peygamber'in ölümünden sonraki ilk elli yıl içinde müslüman Araplar arasında ve tabii ki fethedilen topraklarda yaşayan insanlar arasında yayılan ve gittikçe artış gösteren birtakım söylemler (ahādīth) mevcuttu. Muhtemelen bu söylemlerin muhtevası terğîb ve terhîb içerikli kıssalardan ve dinî-politikayla ilişkili fezâil rivayetlerinden oluşuyordu.²⁶ Kıssa, fezâil ve bunlara nispetle biraz geç dönemde ortaya çıkmış olan ahkâm içerikli rivayetler tedavüle çıktıkları andan itibaren râvilerin kişisel görüşlerini de içermişlerdir. Bunların hepsi sonunda kolektif olarak 'ilim' genel terimi ile ifade edildi. Başlangıçtan itibaren bu kategoriler, aktaran kişilerin bireysel zevklerine duyarlıydı. Juynboll, buradan hareketle hadis literatürünü oluşturan hadisin menşesine yönelik bir kronoloji denemesi yapar ve üç grup insana rol verir. İlki; Hz. Peygamber'in vefatından sonra ona ve sahâbeye ilişkin mahiyette kıssalar yayanlar ki bunların büyük çoğunluğu muhtemelen kussâstır.²⁷ İkincisi; fezâil rivayetlerini tedavüle süren taraftarlardır. Üçüncüsü ise ilk fıkıh âlimleri tarafından formüle edilen kişisel yargılardır.²⁸ Terğîb ve terhîb kapsamında tasnif edilebilen ve genellikle zararsız düşünülen hadislerin hızla çoğalması şüpheli hadis müdevvinlerini, hadislerin isnadlarını incelemeye sevk etmiştir.²⁹ Juynboll'un görüşlerine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaştığımızda bazı noktalarda dikkat çeken sorunlar ortaya çıkmaktadır. Öncelikle hadislerin ortaya çıkmaya başladığına ilişkin iddiası, İslâm'ın erken dönemlerindeki hadis toplama ve yazma faaliyetlerine dair mevcut bilgilere aykırıdır ve ciddi bir kanıt gerektirir. Dolayısıyla bu iddiası tarihsel kanıtlarla desteklenmeyen bir genellemedir ve bu nedenle güvenilirliği tartışmalıdır. Hadislerin sadece 'kıssalar', 'fezâil rivayetleri' ve 'fıkıh âlimleri tarafından formüle edilen yargılar' olmak üzere üç gruba ayırması da hadis literatürünün çeşitliliğini yeterince yansıtmaz. Hadislerin kökeni ve çeşitliliği, bu kadar basit bir sınıflandırmayla anlaşılacak kadar geniştir. Son olarak onun belli parametreler üzerinde ortaya koyduğu kronoloji hadis literatürünün realitesindeki çeşitliliği anlamak için yetersizdir. Zira hadis literatürünün oluşumunda siyasî, sosyal ve kültürel faktörlerin dışında başka etkenler de önemli rol oynamıştır.

2.1. Sahîfeler

Hz. Peygamber sonrası müslüman toplumun bilgileri çoğunlukla sahâbenin Hz. Peygamber hakkında sahip oldukları bilgilere dayalı olmuştur. Ancak Juynboll, müslüman âlimlerin sahâbenin Hz. Peygamber hakkındaki söylemlerinin onun vefatından hemen sonra düzenli hale geldiğine ve temelde değiştirilemeyecek belirgin bir şekle dönüştüğüne ilişkin iddiaları kabul etmez. Juynboll'un hadis literatürüne yaklaşımının müslüman âlimlerden farklılaştığı nokta burasıdır. Ona göre hadis literatürünün oluşumu, çoğu müslüman âlimin düşündüğünden çok sonraki bir tarihe dayanır.³⁰ Bu hipotezine uygun olarak kimi sahîfelerin otantikliğini kabul etmez. Hemmâm b. Münebbih'in (öl. 132/750) sahîfesi bunlardan biridir.³¹ Hemmâm b. Münebbih'in sahîfesinin İslâm dünyasında Hz. Peygamber'in hadislerinin muhtemelen hayatta kalan en eski kitabı olarak kabul edildiğini söyler. Bu koleksiyonun sözde

²⁵ G. H. A. Juynboll, *Modern Mısırdaki Hadis Tartışmaları*, çev. Salih Özer (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 12-18.

²⁶ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 162.

²⁷ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 17, 162.

²⁸ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 17.

²⁹ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 74-75.

³⁰ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 9-10.

³¹ Söz konusu sahîfe için bk. Muhammed Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahîfe-i Hemmâm b. Münebbih*, çev. Kemal Kuşçu (İstanbul: Beyan Yayınları, 2004), 109-154; Bünyamin Erul, *Hadislerin Dili: İlk Hadis Belgesi Hemmâm'ın Sahîfesi -Tertip, Terceme, Yorum-*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 13-345.

yazarının, müslüman akademisyenlerin çoğunda şüphe uyandırmış gibi görünmediğini hatta pek çok Batılı hadis uzmanlarının bile sahîfenin Hemmâm'a atfını kabul ettiğini belirtir. Ancak o, burada Hemmâm'ın sahîfesi başlığıyla anılan şeyin büyük ölçüde Abdürrezzâk'tan (öl. 211/826-27) başkasının eseri olmadığını öne sürer ve bunu Abdürrezzâk'ın kendisinin oluşturduğuna veya başkalarından kopyaladığı hadisleri desteklemek için kullandığına işaret eder. Buna göre Abdürrezzâk'ın Ma'mer → Hemmâm → Ebû Hüreyre isnad silsilesi, diğer genç koleksiyoncular tarafından kendi hadislerini desteklemek için kullanılmak üzere kopyalanmıştır. Kaynaklarda bu isnad zincirini geniş ölçekte kullanan üç önemli müdevvin fark edilir ki bunlar; Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim'dir (öl. 261/875). Ancak bu silsilenin Mizzî (öl. 742/1341) tarafından listelenen demetlerinde/isnad zincirlerinde Abdürrezzâk, en eski ve tek makul müşterek râvidir.³² Müşterek râvi teorisi bağlamında o, sahîfenin otantik olmadığını ima eder. Ancak kendisi dünyada çeşitli el yazması kütüphanelerinde bulunan bu sahîfenin yazmalarına ulaşmış bunlar üzerinden bir otantik tespiti yapmaz. Dolayısıyla Juynboll'un sahîfeyi Abdürrezzâk'ın uydurması olarak nitelmesi için sunduğu kanıtlar, genellikle spekülâtif niteliktedir ve doğrudan sahîfenin otantikliğini reddetmeye yetecek sağlam bir temele dayanmamaktadır.

Juynboll, kimi aile sahîfeleri konusunda da bu kanaate sahiptir. Bu görüşünü ilk döneme ait paleografik örneklerle ve yazılı belgelere yoğunlaşan ve erken dönemden itibaren hadislerin yazıyla kaydedildiği kanaatini taşıyan Nabia Abbott'u (öl. 1981) eleştirirken açıkça söyler.³³ Abbott'un sahîfelere ilişkin iddialarını ikna edici bulmaz ve sonraki kaynaklara intikal eden aile sahîfelerinin tamamen otantik olmadığını savunur. Ona göre bu isnadlarda yer alan tabakalardaki râviler ricâl kitaplarına arz edildiğinde râvilerin çoğunun aile isnadlarında yer almayan diğer râviler gibi tartışmalı olduğu görülür. Dolayısıyla bu sahîfelerde uydurma olan birçok rivayet bulunmaktadır ve bu rivayetler, sonraki dönemlerdeki kaynaklara aktarılmıştır. Hicrî ikinci ve üçüncü asır muhaddisleri başka şekillerde toplanan koleksiyonlardan ziyade bu sahîfelerle yanıtlanmışlardır ki muhtemelen bu, sahîfelerin şöhretinden kaynaklanmıştır.³⁴ Juynboll'un sahîfelerin otantik olmadığı ön yargısı, Abbott'un sahîfelere ilişkin iddialarını ikna edici bulmamasını etkileyen önemli bir faktördür. Ön yargısı doğrultusunda Abbott'un sahîfelerin otantikliği konusundaki iddialarını sorgulamakta ve aile sahîfelerinin güvenilirliği konusunda daha dikkatli olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Onun yaklaşımının eleştiriye açık olduğu noktalar bulunmaktadır. Öncelikle sahîfelerin otantikliği konusundaki kanaati, kendi metodolojik tercihleri ve belge değerlendirme yöntemleriyle sınırlıdır. Ancak bu, sahîfelerin otantikliği konusunda genel bir kanı oluşturmaz. Zira araştırmacılar ve uzmanlar farklı sonuçlara ulaşabilir ve bu konuda muhtelif görüşler ortaya çıkabilir. Araştırmacılar arasındaki bu tür iddiaların geçerliliği ancak daha fazla kanıt ve belgenin incelenmesiyle netlik kazanır. Bu nedenle Juynboll'un görüşlerinin mutlak olarak kabul edilmesi yerine delillerle desteklediği iddialarının dikkate alınması gerekir. Bunun dışında onun aile sahîfelerinin güvenilirliğini sorgulaması önemlidir, ancak bu genelleştirilmiş bir şekilde yapılmamalıdır. Her bir belge veya sahîfe, kendi özgün koşulları ve tarihsel bağlamı içinde ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Bu şekilde, her bir belgenin/sahîfenin güvenilirliği hakkında daha doğru/sağlıklı bir anlayış geliştirilebilir ve daha güvenilir sonuçlara ulaşılabilir.

2.2. Tedvin Edilen Koleksiyonlar

Juynboll, hadis ilminde 'tedvin' teriminin, hukukî hükümler çıkarmak için hadislerin toplanması anlamına geldiğini söyler ve ayrıca tedvinin sadece hafızaya yardımcı bir faktör olarak kullanılmadığının da altını çizer. Bunun için kaynaklarda daha çok 'kitâbetü'l-ilm' ve 'kitâbetü'l-hadîs' terimlerinin tercih edildiğini belirtir. Tedvin döneminin hicrî birinci asrın sonunda Ömer b. Abdülazîz ile başladığı varsayımı üzerinde durur. Bilindiği üzere o, İbn Hazm

³² G. H. A. Juynboll, *Encyclopedia of Canonical Hadith* (Leiden/Boston: Brill, 2007), 64-65.

³³ Geniş bilgi için bk. Nabia Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri: Qur'anic Commentary and Tradition* (Chicago: The University of Chicago, 1967), 2/5-32.

³⁴ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 5-6.

(öl. 456/1064) ve Zührî'ye (öl. 124/742) sahip oldukları ilmi/merviyâtı yazmaları talebinde bulunur. Bu talebe ilk olumlu karşılık verdiği söylenen kişi Zührî'dir.³⁵ Zührî, Hz. Peygamber'in sözlerinin dışında kendisine intikal eden sahâbe kavillerini de bir araya getirir. Juynboll, burada hem nebevî hadisleri hem de sahâbe kavillerini içeren düzenli bir hadis eseri örneğiyle karşı karşıya olduğumuzu dile getirir. Ancak bu örneğin Medine, Suriye veya diğer merkezlerde eş zamanlı takip edildiği varsayımını hatalı bulur. Çünkü Zührî'nin muasırlarının terâcimlerinde hadis toplama faaliyeti ondan hemen sonra sistematik olarak gerçekleştirilememiştir. Bunun arka planında aslında farklı merkezlerdeki muhaddislerin birbirlerinden haberdar olmamaları vardır.³⁶ Juynboll, buna ek olarak Zührî'nin hadislerle ilgili çalışmalarına kesinlikle hicrî 70'ten önce değil büyük bir ihtimalle birkaç yıl sonra başladığını söyler.³⁷ Benzer bir kronolojiyi Ali b. el-Medîni'den (öl. 234/848-49) isnadın medârına dair rivayetini naklederken de dile getirir. Juynboll'a göre rivayette yer alan anahtar isimler hadisin ilk gelişimine ilişkin tam ve genel bir panorama çıkarmaktadır bu da kendisinin önerdiği kronolojiyle aynı çizgide durmaktadır. Hadisin menşesine ilişkin kronolojisi konusundaki önerisine paralel olarak bu kişilerin en yaşlısının ancak hicrî birinci asrın bitimine yirmi veya yirmi küsur yıl önce faal hadis müdevvinlerine dönüştüklerini varsayar.³⁸ Böylece demek ister ki kâmil manada hadis koleksiyonlarının oluşumu ile isnad gelişimi arasında bir paralellik söz konusudur. Juynboll'un hadisin ilk gelişimine ilişkin Ali b. el-Medîni'den iktibasta bulunduğu rivayetin içeriğinde önemli bir husus görülür. O da gerek hadisin medârı olan kişilerin gerekse musanniflerin vefat tarihlerinin birbirine çok yakın olmasıdır.³⁹ Bunların birbirinden habersiz bir şekilde benzer çalışmalarda bulunmaları birbirlerinden haberdar olmadıklarını değil aksine aralarında iletişim ve etkileşim olduğunu gösterir. Bu nedenle Juynboll'un Zührî'den sonra hadis toplama faaliyetinin hemen sistematik olarak gerçekleştirilmediği ve bunun arka planında farklı merkezlerdeki muhaddislerin birbirlerinden haberdar olmadıkları iddiası yerinde değildir. Onun bu konudaki varsayımlarının realite ile örtüşmediği ifade edilebilir.

2.3. Tasnif Edilen Koleksiyonlar

Hadis tasnifi, İslâm tarihi boyunca büyük bir çaba ve özenle yürütülen bir süreç olmuştur. Bu süreçte muhaddisler, hadisleri derlemek ve sınıflandırmak için çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Juynboll, hadisin bu tasnif sürecine yaklaşımını sahih, musannef ve sünen türü eserleri ile bazı rivayetler üzerinden ortaya koymuştur.

2.3.1. Sahih

Juynboll, ilk sahih hadis koleksiyonunun derlendiğine inanılan kişinin *el-Câmi'u's-sahîh* adlı eseriyle Buhârî olduğunu belirtir. Buhârî'nin eserine benzer şekilde Müslim ve Tirmizî (öl. 279/892) tarafından da *el-Câmi'u's-sahîh* adlı hadis koleksiyonlarının derlendiğini açıklar.⁴⁰ Tasnif olarak o, Müslim'in eserini tercih eder. Tespitlerine göre, Buhârî'nin yaklaşımıyla

³⁵ G. H. A. Juynboll, "Tadwîn", *Encyclopaedia of Islam Second Edition* (Leiden: Brill, 2000), 10/81.

³⁶ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 34-35.

³⁷ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 41.

³⁸ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 164.

³⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî* (Lübnân: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 2000), 16; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *Tenvîrü'l-havâlik* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002), 5-6; Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünnetü kable't-tedvîn* (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1408/1988), 337-340; Ali Osman Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983), 280-283; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 86-87.

⁴⁰ G. H. A. Juynboll, "Şahîh", *Encyclopaedia of Islam Second Edition* (Leiden: Brill, 1995), 8/836. Müslim'in eser isminde *câmi'* lafzına yer verilmemiştir. bk. Ebü Abdillâh ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 12/568; Ebü'l-Kâsım et-Tüçübî, *Bernâme*, thk. Abdülhafız Mansûr (Tûnus/Libyâ: Dâru'l-'Arabîyye, 1981), 93; Ebü'l-Abbâs el-Kurtubî, *el-Müfhîm limâ eşkele min telhîsi kitâbi Müslim*, thk. Muhyiddin Dîb vd. (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996), 1/101; Safiyyürrahmân el-Mübârekfûrî, *Minneti'l-mün'im* (Riyâd: Dâru's-Selâm, 1420/1999), 1/16; Ebü Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî, *Fehrese*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2009), 135. Söz konusu üç eserin isminin tahkiki için bk. Abdülfettâh Ebü Gudde, *Tahkîku isme'î's-sahîhayn ve ismi Câmî'i't-Tirmizî* (Halep: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1414/1993), 9-88.

Müslim'in tasnif metodolojisi arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Buhârî, benzer konularla ilgili hadisleri nadiren aynı bâbta toplamış ve genellikle farklı tarikleri muhtelif bâblarda tekrar etmiştir. Öte yandan Müslim, tek bir konuyla ilgili hadisleri genellikle aynı bâbta bir araya getirmiş, diğer bâb ve kitaplarda bu hadisleri nadiren tekrarlamıştır. Bu nedenle onun eseri, Buhârî'nin eserinden daha iyi bir tasnife sahiptir.⁴¹ Müslim'in eseri, bir hadisin farklı versiyonlarını belirlemede de oldukça önemli bir kaynaktır. Diğer hadis derleyicilerinin tasnifleri, Müslim'in eserindeki netlikle karşılaştırıldığında genellikle eksik kalmaktadır. *Kütüb-i sitte* müellifleri, bazen desteklenen konuları vurgulamak için çeşitli tariklerin icadında başarılı olmuşlarsa da bu konuda diğer beş müellife göre daha fazla çaba harcayan Müslim'dir.⁴² Juynboll, üç sahih eserin yanı sıra iki sahih eserden daha bahseder. İlk olarak, İbn Hibbân (öl. 354/965) tarafından derlenen ve *Sahîhu İbn Hibbân* olarak kısaltılan *el-el-Müsnedü's-sahîh 'ale't-tekâsîm ve'l-envâ'* adlı post-kanonik koleksiyona işaret eder.⁴³ Diğeri ise Rebî' b. Habîb (öl. 180/796 [?]) tarafından derlenen ve *el-Câmi'u's-sahîh* olarak da adlandırılan erken dönem koleksiyonudur.⁴⁴ Juynboll, Rebî'in eserinin tarihsel gerçekliğine dair Ahmed b. Hanbel'in *İlel* adlı eserine atıfta bulunur. Ayrıca şu anda ulaşılabilen en eski basılı eserin Rebî'in eseri olduğunu iddia eder. Ancak ilk eseri belirlemenin zor olduğunu da itiraf eder. Bu nedenle Zeyd b. Ali'ye (öl. 122/740) nispet edilen *el-Mecmû'u'l-fikh* adlı eserinden bahseder. Ona göre bu eserin Zeyd'e aidiyeti net değildir.⁴⁵ Zira Zeyd'in bu kitabı yazıp yazmadığı ve hadislerin muhtevasının ağırlıklı olarak Hanefî mezhebini yansıttığı hususu tartışmalara konu edilmiştir. R. Strothmann, eserin Zeyd'e aidiyetinin reddi konusunda ikna edici deliller sunmuştur. Fuat Sezgin (1924-2018) de buna karşıt argümanlar geliştirmiştir. Sezgin, Madelung'a atıfta bulunmasına rağmen Madelung'un *el-Mecmû'u'l-fikh*'in Zeyd'den en az yarım yüzyıl sonra ortaya çıktığına ilişkin iyi temellendirilmiş iddiasına katılmamaktadır.⁴⁶ Öte yandan Rebî'den önce gelen Ebû Hanîfe'ye (öl. 150/767) atfedilen *Müsned* adlı hadis eserinin de kendisine aidiyeti tartışmalıdır.⁴⁷ Juynboll, söz konusu eserlerin aidiyet problemlerinden hareketle dolaylı olarak en eski basılı eserin Rebî'in kitabı olduğunu ifade etmeye çalışır. Ancak Rebî'in eserinin de diğer mezkûr eserler gibi müellife aidiyetinde problemler söz konusudur.⁴⁸ O, bu problemi dile getirmez. Rebî'in eserine ilişkin bu aidiyet sorununu göz ardı etmesi, diğerlerini ise dikkate alması tespitlerinde ön yargılı bir yaklaşım benimsediğine işaret etmektedir. Bu durum, çalışmasının metodolojik kusurlarından biri olarak kabul edilebilir.

2.3.2. Musannef

Sahih literatürüne ilişkin bu bilgilerle iktifa eden Juynboll, musannef literatürüne dair geniş bilgiler verir. Musannefin Arap literatüründe bölümler halinde düzenlenmiş dinî koleksiyonlar için kullanılan erken dönemle ilgili teknik bir terim olduğunu söyler ve onu râviye göre düzenlenmiş bir koleksiyon olan müsnedin zıttı olarak konumlandırır. Evâil rivayetler doğrultusunda musannef kapsamında hadis kaynağı oluşturan ilk kişinin İbn Cüreyc (öl. 151/768) olduğunu ifade eder. Buna göre Mekke'de hadis toplayan İbn Cüreyc bu konudaki cabasını: "*Bu ilmi hiç kimse benim gibi tedvin etmemiştir.*" sözleriyle açıklar.⁴⁹ Onun eseri gibi günümüze ulaşmayan erken dönem, yapılandırılmış olduğu iddia edilen koleksiyonların diğer

⁴¹ G. H. A. Juynboll, "(Re)Appraisal of Some Technical Terms in Ḥadīth Science", *Islamic Law and Society* 8/3 (2001), 316.

⁴² Juynboll, "(Re)Appraisal of Some Technical Terms in Ḥadīth Science", 343.

⁴³ 'Canonical collection' ile *Kütüb-i sitte* eserleri kastedilir. İbn Hibbân'ın eseri, bu eserlerden sonra telif edildiği için 'post-canonical collection' olarak isimlendirilmiştir.

⁴⁴ Juynboll, "Şahih", 8/836.

⁴⁵ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 102-103.

⁴⁶ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 106.

⁴⁷ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 103.

⁴⁸ Ahmet Özdemir, *Rebî' b. Habîb'in Müsned'i* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2008), 101-103.

⁴⁹ G. H. A. Juynboll, "Muşannaf", *Encyclopaedia of Islam Second Edition* (Leiden: Brill, 1993), 7/662; Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 22. bk. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel*, 311-312; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvi ve âdâbî's-sâmi*, thk. Mahmûd et-Tahhân (Riyâd: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1403/1983), 2/281; Zehebî, *Siyer*, 7/111.

yazarları Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778) ve Hammâd b. Seleme'dir (öl. 167/784). Bu konuda adı geçen diğer isimler ise er-Rebî' b. Sabîh (öl. 160/777), Saîd b. Ebû Arûbe (öl. 156/773), Ma'mer b. Râşid (öl. 153/770), Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814), Velîd b. Müslim (öl. 195/810), Cerîr b. Abdulhamîd (öl. 188/804), Abdullah b. el-Mübârek (öl. 181/797), Hüseyim b. Beşîr'dir (öl. 183/799).⁵⁰ Günümüze ulaşan en eski musannef kitaplar ise İbn İshâk'ın (öl. 152/769) *Sîret*, Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*, Ebû Yûsuf (öl. 182/798) ve İmâm Muhammed'in (öl. 189/805) eserleridir. *Kütüb-i sitte* öncesi koleksiyonlar ile günümüze varan diğer hadis derlemelerinin tümü musannefât olarak adlandırılmamış ancak musannef olarak düzenlenmiştir. Rebî'nin *Müsned'i*, Abdürrezzâk'ın *Musannef'i*, Saîd b. Mansûr'un (öl. 227/842) *Sünen'i*, *Müsned* olarak isimlendirilen İbn Ebî Şeybe'nin (öl. 235/849) *Musannef'i*, hem *Sünen* hem de *Müsned* olarak isimlendirilen Dârimî'nin (öl. 255/869) eseri buna örnektir.⁵¹ Juynboll'un hadis literatürü üzerine yaptığı açıklamalar, erken dönem kaynakların anlaşılmasına katkı sunmakla birlikte kaynakların daha geniş bir yelpazede değerlendirilmesi noktasında yetersizdir. Zira onun tanımlamaları ve tarihsel yorumları, hadis literatürünün mahiyetini tam/detaylı olarak yansıtmamaktadır.

2.3.3. Sünen

Juynboll, sünen türü eserlerin de musannef sistematiğine göre yani fıkıh edebiyatındaki ibâdât ve muâmelât konuları gibi ayrı bölümlere göre düzenlenen eserler olduğunu söyler. Bu kavramın hadis ve fıkıh literatüründe önemli hadis ve hukukî açıklamalara atıfta bulunmak üzere ayrı ayrı kullanıldığına da dikkat çeker. Söz konusu kavramın tıpkı sahih teriminde olduğu gibi bu tür eserlerin genel bir kitap türüne verilen isim olduğunu açıklar. Musannef türü eser kapsamında zikrettiği kimi müellif ve eserleri burada da zikreder. *Sünen* veya *es-Sünen fi'l-fikh* olarak adlandırılan en eski koleksiyonların bize ulaşmadığını ayrıca Mekhûl (öl. 112/730), İbn Cüreyc ve İbn Ebî Zi'b'in (öl. 159/776) *Sünen'i* gibi eserlerinin sadece İbnü'n-Nedîm'in (öl. 385/995) *Fihrist*'inde yapılan atıflardan bilindiğini dile getirir.⁵² Yaptığı tespiti göre en erken basılı ulaşılabilir olan eserler, Saîd b. Mansûr ve Dârimî'nin kanonik öncesi derlemeleridir. Altı kanonik kitaptan dördünün yani Ebû Dâvûd (öl. 275/889), Tirmizî, Nesâî (öl. 303/915) ve İbn Mâce'nin (öl. 273/887) koleksiyonlarının da *Sünen* adını taşıdığını, Tirmizî'nin eserinin *el-Câmi'u's-sahîh* olarak isimlendirildiğini ve Nesâî'nin ise sonraları *Kitâbü's-süneni'l-kübrâ* adlı eserini *el-Müctebâ* olarak da adlandırılan *Kitâbü's-sünen* isimli eserinde kısaltıldığını belirtir.⁵³ Ona göre Nesâî'nin *Sünen*'ine dair elimizde bulunan matbu nüsha, onun eserinin tamamı değil sadece ondan bir seçki olmalıdır.⁵⁴ Juynboll son olarak *Sünen* ismiyle bilinen ve basımı yapılan diğer prestijli koleksiyonların Dârekutnî (öl. 385/995) ve Beyhakî'nin (öl. 458/1066) eserleri olduğuna işaret eder.⁵⁵ Juynboll'un sünenleri ele alışı genel itibarıyla muhtasardır. Ancak, Nesâî'nin eserinde olduğu gibi bazı iddialarını destekleme noktasında yeterince belgeleme ve destekleyici kanıtlar sunmaz. Bunun yerine, varsayımlar üzerinden hareket eder. Bu tutumu iddialarının yeterince desteklenmediği izlenimini uyandırmaktadır.

⁵⁰ Geniş bk. Ali b. el-Medîni, *el-İlel*, thk. M. Mustafa el-A'zamî (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmîyye, 1980), 36-38; Tirmizî, *el-Câmi'ü'l-kebîr*, 6/230; el-Hasen b. Abdîrahmân er-Râmihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. M. Accâc el-Hatîb (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1404/1984), 611-613, 614-618; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulüb* (Kâhîre: Mektebetü Dâri't-Türâs, 2001), 1/440-441; Bağdâdî, *el-Câmi'*, 2/294; Ebû Abdillâh ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003), 3/776; Muhammed Ebû Şehbe, *Sünen Müdafaa'sı*, çev. Mehmed Görmez - M. Emin Özafşar (Ankara: Rehber Yayınları, 1990), 1/71.

⁵¹ Juynboll, "Muşannaf", 7/662-663.

⁵² bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Eymen Fuâd Seyyid (Londra: Müessesetü'l-Furkân, 1430/2009), 2/86; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn* (Beyrût: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1376/1957), 12/319.

⁵³ G. H. A. Juynboll, "Sunan", *Encyclopaedia of Islam Second Edition* (Leiden: Brill, 1997), 9/874.

⁵⁴ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 109.

⁵⁵ Juynboll, "Sunan", 9/874.

2.3.4. Rivayet Ekseninde Juynboll'un Tasnif Edilen Kaynaklara Yaklaşımı

Juynboll, genel hatlarıyla ifade ettiği hadis literatürüne eşit mesafede durmaz. Zira bazı eserlerin aidiyetini sorgularken diğerlerini bu konuda göz ardı eder. Genellikle temel iddialarını destekleyen eserlere öncelik verir, olmayanları ise aidiyet problemleriyle karşılayarak dikkate almaz. Söz konusu yaklaşımını eserinin üçüncü bölümünde 'men kezebe' hadisi ile 'ölünün arkasından ağıt yakma' hadislerini incelerken açıkça ortaya koyar. İncelemesinde ilk dönem temel hadis kaynaklarına başvurur. İlk olarak ölünün arkasından ağıt yakma hadisini ele alır. İlgili hadisi incelemek üzere matbu en eski eser olarak tavsif ettiği Rebî'in *el-Câmi'* isimli eserine başvurur. Rebî'in eserinde söz konusu hadisi 'nevh' veya 'niyaha' yerine 'bükâ' ile rivayet ettiğini söyler. İbâdîlerin Basra'da ortaya çıkması doğrultusunda bu isnadın Basra kökenli olabileceğine ilişkin çıkarımda bulunur.⁵⁶ Rebî'in eserinden sonra kendisinde mevcut olan en eski ikinci eser olduğunu söylediği Mâlik'in *Muvatta'*ına geçer. Burada 'nevh'in izine rastlamadığını dile getirir. Ancak aşağı yukarı Rebî'in eserindeki gibi Hz. Âişe'ye (öl. 58/678) dayanan isnadı Medine kökenli bir hadisin varlığına dikkat çeker. *Muvatta'*dan sonra ise Abdullah b. Vehb'in (öl. 197/813) *el-Câmi'* isimli eserinden bahseder. Bunun, elindeki bir diğer en eski eser olduğunu belirtir. İncelemesi sonucunda mezkûr hadisin 'b-k-y' veya 'n-h-v' köküyle geçmediği bilgisini verir. Ona göre Abdullah b. Vehb'in *el-Câmi'*inin matbu olan hali, orijinalinde mevcut olan her şeyi içermesi pek muhtemel değildir. Bu bakımdan, matbu hali eksiktir. Eser mevcut haliyle tam olsaydı *Muvatta'*da olan rivayetleri muhtemelen içerirdi. Çünkü İbn Vehb, Mâlik'in vefatına kadar yanında olan sadık bir öğrenciydi. Juynboll son olarak Irak menşeli en eski matbu hadis kitabı olarak tarif ettiği Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (öl. 204/819) *Müsned'*ine başvurur. Bu eserde ölüye ağlamak ve onun için hayıflanmakla ilişkili ifadelerle dair her isnadın Irak kaynaklı olduğunu ifade eder.⁵⁷ İncelemesinden hareketle isnadı Suriye ve Mısır kaynaklı olanlar hariç 'n-h-v'nin türevlerinin geçtiği Sünnî koleksiyonlardaki hadislerin tümünün Irak kökenli olduğunu ileri sürer. Zeyd'in *el-Mecmû'u'l-fikh'*inde toplamda dört rivayetin geçtiğini ve bunlardan biri 'n-h-v' türevli olan Medine kökenli bir isnadın olduğunu da açıklar. Ama o, bu eseri ilgili hadisi tarihlendirirken dikkate almaz. Çünkü Zeyd'in bu kitabı otantik değildir.⁵⁸ Juynboll, Zeyd'in eserinin aidiyet probleminden dolayı eserde bulunan Medine kökenli isnada sahip hadisi öncelemeyerek Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'deki Irak menşeli hadisi dikkate alır ve buradan 'niyâha'nın Irak kökenli bir mefhum olduğu ve dolayısıyla Hz. Peygamber'e atfedilemeyeceği sonucuna ulaşır ve hadisin tarihini geç bir dönemine dayandırır.⁵⁹

Juynboll'un Tayâlisî'nin eserinden önceki eserleri aidiyet probleminden dolayı dışarda tutup onun eserini esas alması anlaşılabilir bir şey değildir. Zira Tayâlisî'nin *Müsned'*inin de ona aidiyeti tartışmalıdır. Kaynaklarda verilen bilgiye göre eseri Horasanlı hâfızlardan biri derlemiştir. Bu kitap, telif bakımından İmâm Şâfiî'nin (öl. 204/820) *Müsned'*ine benzemektedir. Nitekim *Müsned* de İmâm Şâfiî'nin eseri değildir. Onu Nişâburlu hafızlardan biri Esam'ın (öl. 346/957) naklettiği *el-Ümm'*den semâ' ettiğinden derlemiş ve ona arz etmiştir.⁶⁰ Ebû Nu'aym el-İsfahânî'den (öl. 430/1039) gelen bir nakle göre Tayâlisî'nin *el-Müsned'*ini, Yûnus b. Habîb için Ebû Mes'ûd er-Râzî (öl. 258/872) tasnif etmiştir.⁶¹ Juynboll'un normalde hadisin menşeyini tarihlendirirken aidiyet problemi olan bu eseri de dikkate almaması gerekirdi. Ancak o burada farklı bir tutum sergiler ve akademik açıdan tarafsızlık ilkesine uygun davranmaz. Onun bu ilkeyi işletmemesi araştırmasının tarafsızlığına zarar vermekte ve hatalı sonuçlara ulaşmasına sebep olmaktadır. Bu hadisten sonra 'men kezebe' ile ilgili yaptığı incelemeye geçer. Bu incelemeye göre Abdullah b. Vehb'in *el-Câmi'* ve Mâlik'in

⁵⁶ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 103.

⁵⁷ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 103-104.

⁵⁸ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 106.

⁵⁹ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 105-106.

⁶⁰ Ebû'l-Fazl Celâlüddin es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî (Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1415), 1/190-191.

⁶¹ Zehebî, *Siyer*, 9/362.

Muvatta'nın her ikisinde de 'kezib' formuna ilişkin değiniler görülürken 'men kezebe' formülasyonu görülmez. Bu değinileri 'men kezebe'ye işaret eden hadisler olarak nitelendirir. Bu itibarla o, bunları Irak menşeli hadis kitaplarındaki çok sayıda 'men kezebe' hadisinin habercileri olarak değerlendirir. Juynboll, İbn Vehb ile *el-Câmi*'de görülen 'men kezebe'nin habercisi sayılabilecek hadisin Tayâlisî'nin *Müsned*'inde olduğunu açıklar. Bu hadis, İbn Vehb'de kusurlu bir isnada sahipken Tayâlisî'de ise görünüş itibarıyla kusursuzdur. Irak menşeli olan başka eski kaynaklarda da bu hadisin geçtiğini belirtir.⁶² Böylece Juynboll, 'men kezebe' hadisine ilişkin üç temel sonuca ulaşır: İlki; hadisin düzenleme durumunun onun tedavüle çıkma tarihini göstermesidir. Diğeri; 'men kezebe'nin Rebî b. Habîb ile Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin vefat tarihleri arasındaki zaman diliminde Irak'ta çıkmış olmasıdır. Sonuncusu; bu sözün orijinal lafzının 'kâle', 'kavvele', 'tekavvele', 'kezebe' ve 'ifterâ'ya doğru evrim geçirmesidir.⁶³ Sonuç olarak ona göre hadisin en erken geçtiği kaynak Irak menşeli olan Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'idir Irak bölgesinde hadislerin serbestçe uydurulmasının önünü almak adına muhaddisler söz konusu hadisi uydurmak durumunda kalmışlardır. Daha önce tedavüle çıkmış olsaydı bu hadis Ebû Dâvûd Tayâlisî'den önce başka müelliflerin eserlerinde olurdu. Zira İmâm Mâlik, bu hadisi eserine almamıştır. Rebî b. Habîb'in eserinde bunun izine bile rastlanmaz. Ebû Hanîfe'nin eserinde ilgili hadisin olması ise Juynboll nezdinde bir anlam ifade etmez. Çünkü ona göre eserin otantikliği şüphelidir. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin hadise karşı menfî bir tavrı söz konusudur. Onun hocalarından öğrencilerine aktardığı tüm hadisleri içerdiği söylenen koleksiyonun onunla ilgisi yoktur. Bunu hadislere ilgi duymadığına ilişkin kendisine karşı geliştirilen eleştirileri yumuşatmak için takipçileri yapmıştır. Şu'be b. el-Haccâc (öl. 160/776), Abdullah b. el-Mübârek, Yahyâ b. Sa'îd (öl. 198/813), Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848) ya da İbn Hanbel gibi daha sonraki münekkitlerin sert eleştirilerini bu koleksiyonlarla yumuşatmaya çalışmışlardır. Bunun Ebû Hanîfe'ye hadis rivayeti konusunda daha fazla saygınlık kazandırmak ve Ehl-i re'y ile Ehl-i hadîs arasındaki bir tür uçurumu kapatmak için yapılmış olması muhtemeldir.⁶⁴

Juynboll, farklı gerekçelerle söz konusu eseri dikkate almaya da 'men kezebe' hadisi Ebû Hanîfe'nin eseri dışında Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-âsâr*'ında hem de senesinde Ebû Hanîfe'nin olduğu bir tarikte nakledilmiştir.⁶⁵ Bunun dışında bahse konu olan hadis Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inden önce Ma'mer b. Râşid'e nispet edilen *el-Câmi*'de 'Bâbu'l-kizb 'ale'n-nebî' isimli bâb başlığının altında üç tarikte geçmektedir.⁶⁶ Juynboll'un Ma'mer'in eserini dikkate almamasının tek bir nedeni olabilir. O da Abdürrezâk'ın eserinin sonunda bulunan ve Ma'mer'e nispet edilen eseri, Ma'mer'in bir kitabı olarak değil Abdürrezâk'ın eserinin bir bölümü olarak görmesidir. Nitekim kimi yerlerde *Kitâbü'l-câmi*'den iktibaslarda bulunmuş, bu iktibaslar için Abdürrezâk'ın eserini referans göstermiştir.⁶⁷ Ma'mer'in dışında Rebî'nin *el-Câmi*'nde de 'men kezebe...' hadisi geçmektedir. Juynboll'un iddia ettiğinin aksine burada 'bâbu ismi men kezebe 'alâ Resûlillâh' isimli bâb başlığının altında iki rivayet nakledilir.⁶⁸ Dolayısıyla Juynboll'un 'men kezebe' hadisini Tayâlisî'nin *Müsned*'inden hareketle tarihlendirmesi ve bunun Rebî'nin eserinde bulunmadığını ileri sürmesi hatalıdır. Juynboll, temel kabullerini destekleyen kaynaklara dayanarak tarihlendirme yapmış ve bu kabullere uymayan eserleri dikkate almamıştır. Onun bu yaklaşımı, belirli bir sonuca ulaşmak için önceden belirlenmiş kabullere dayanmış gibi görünmekte, bu da araştırmanın nesnellliğini ve tarafsızlığını zedelemektedir. Ayrıca Juynboll'un bazı kaynakları dikkate almaması veya değerlendirme sürecinde belli gerekçelere dayanarak bazı eserleri dışlaması, araştırmanın kapsamlılığını ve

⁶² Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 109-125.

⁶³ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 128-129.

⁶⁴ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 122-123.

⁶⁵ Ebû Yûsuf Yakûb b. İbrahim, *Kitabu'l-âsar*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afganî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1431), 207.

⁶⁶ Abdürrezâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Beyrût: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1983), 11/261.

⁶⁷ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 108; Juynboll, "(Re)Appraisal of Some Technical Terms in Hadith Science", 333.

⁶⁸ Ebû Ya'kûb el-Vercelânî, *Kitâbü't-tertib* ('Umân Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 1424/2003), 323-325.

güvenilirliğini de etkilemektedir. Bu nedenle onun kaynaklara yaklaşımı, belirli bir sonuca varmaya yönelik önyargılı bir tutum olarak görülebilir.

2.4. Müsnedler

Juynboll, müsnedin muttasıl bir isnadla Hz. Peygamber'e dayanan rivayet anlamına geldiğini söyler. Hatîb el-Bağdâdî'den iktibasla bazı âliminin müsnedleri merfû ile aynı gördüğünden söz eder.⁶⁹ Ancak çoğu hadis âlimlerinin merfû rivayetinin isnadında muttasıllığı şart koşmadığını belirtir. Bu itibarla Juynboll, merfû isnadların uygulamada muttasıl olmalarına pek bakılmadığını zira İbn Hacer'in (öl. 852/1449) *Lisânü'l-mîzân*'ında buna ilişkin fazlasıyla delil olduğunu ileri sürer. Bunlara ek olarak şu bilgileri verir. Hadis literatüründe teknik bir terim olan müsned, Hz. Peygamber'e dayanan isnaddaki ilk otoriteye, yani sahâbeye göre düzenlenen bir hadis koleksiyonunu tanımlamak için kullanılmıştır. Bu anlamıyla müsned, eser adına tekabül etmektedir. Bir müsned koleksiyonu, sahâbeden birinin, birkaçının veya tümünün müsnedlerini içerebilir. Farklı müsnedlerin tasnifi çoğunlukla her sahâbenin yaşı ve İslâm'a geçiş tarihine dayalıdır, ancak alfabetik olarak düzenlenmiş müsnedler de bulunmaktadır. Her iki tasnifte de hanım sahâbe çoğunlukla erkeklerden sonra listelenir.⁷⁰ Öte taraftan müsnedler en eski hadis koleksiyonları değildir. *GAS*'ta listelenen kişisel sahifelerde olduğu gibi genellikle cüz, hadis veya ehâdîs olarak adlandırılan ve henüz herhangi bir tasnif sisteminden yoksun birkaç düzine kadar koleksiyon bulunmaktadır. Bu koleksiyonlar muhtemelen müsnedlerden yaklaşık on yıl öncesinde veya ilk müsnedlerle aynı zamanda ortaya çıkmıştır.⁷¹ Kûfe'de müsned türünde ilk eser tasnif eden Yahyâ b. Abdulhamîd (öl. 228/847), Basra'da Müsedded b. Müserhed (öl. 228/843), Irak'ta ise Nu'aym b. Hammâd'dır (öl. 228/843).⁷² Her ne kadar müsned adıyla bilinse de çeşitli koleksiyonlar konulara göre tasnif edilmiş yani hukuki konularla ilgili bölümlere ayrılmıştır. Ebû Avâne'nin (öl. 316/929) *Müsned*'i ve Hârizmî'nin (öl. 665/1267) *Câmî'u'l-mesânîd* isimli eserleri buna örnektir.⁷³ Bunun dışında bazı koleksiyonlar müsnedle birlikte başka bir isimle de bilinir. Dârimî'nin eseri *Sünen*, İbn Ebî Şeybe'ninki *Musannef* olarak isimlendirilmiştir. Bu durum, hadis koleksiyonlarının bir türe veya diğerine ait olarak tanımlanmasının ilk zamanlarda esnek olduğunu gösterir. Bu esneklik tam olarak Müslim'den nakledilen bir açıklamada da örneklenmiştir. Rivayete göre o, "*el-Müsnedü's-sahîh'i işittiğim 300.000 hadisten seçerek tasnif ettim*" demiştir.⁷⁴ Müslim'in açıklamasındaki müsned terimi isnadlarla desteklenen bir koleksiyon fikrini yansıtır. Taberî'nin (öl. 310/923) *Tehzîbü'l-âsâr* adlı tamamlanmamış bir koleksiyonu vardır. Bu koleksiyonda İbn Abbâs, Ömer b. el-Hattâb ve Ali b. Ebî Tâlib gibi sahâbenin müsnedleri yer alır. Günümüzde mevcut olan matbu baskıların en eski müsnedleri, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, İmâm Şâfiî ve Humeydî'nindir (öl. 219/834).⁷⁵ Kısmen basılı mevcut olan ilk müsnedlerden bir diğeri İbn Şeybe'nin (öl. 262/875) *el-Müsnedü'l-mu'allel*'idir. Bu

⁶⁹ bk. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-'Osmâniyye, 1357), 21. Müsned için bk. Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1424/2003), 137-144; Ebû Amr Osmân Abdîrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, thk. Nûreddîn İtr (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1406/1986), 42, 43; Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, thk. Muhammed Osmân el-Hušt (Beyrût: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1405/1985), 32; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *İhtisâru 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Mâhir Yasîn el-Fahl (Riyâd: Dâru'l-Meymân, 1434/2013), 123-124; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/199-201.

⁷⁰ Ancak bu durum her eser için söz konusu değildir. bk. Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî, *Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Dımaşk: Dâru's-Sekâ, 1417/1996), 1/241-362, 2/175-332, 357-362; Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cize: Dâru Hicr, 1420/1999), 3/5-244.

⁷¹ G. H. A. Juynboll, "Musnad", *Encyclopaedia of Islam Second Edition* (Leiden: Brill, 1993), 7/705.

⁷² Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 22.

⁷³ Juynboll, "Musnad", 7/705.

⁷⁴ bk. Zehebî, *Siyer*, 12/565; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâm, 1422/2001), 15/122; Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1418/1997), 58/92; Tüccibî, *Bernâmeç*, 93.

⁷⁵ Juynboll, "Musnad", 7/706.

eserin günümüze sadece 'Müsnedü Ömer b. el-Hattâb' içeren kısmı ulaşabilmiştir.⁷⁶ Mervezî (öl. 292/905), Hz. Ebû Bekir'in hadislerinden müteşekkil, İbnü'l-Bâgandî (öl. 312/925) ise Ömer b. Abdülazîz'in rivayet ettiği hadisleri derleyen bir müsned derlemiştir. İbn Râhûye (öl. 238/853) tarafından da bir müsned düzenlenmiştir.⁷⁷ Hadislerin izini *Kütüb-i sitte* öncesi erken dönem müsnedlerine kadar sürmek sorunlara yol açsa da bu koleksiyonlar yine de isnad analizinde vazgeçilmez araçlardır. Bu husus aynı zamanda erken dönem musannefleri için de geçerlidir.⁷⁸ Bu bağlamda Juynboll'un metodolojisi, isnad analizine büyük önem veren ve bu analizlerin sonuçlarına dayalı olarak hadis literatürü hakkında çeşitli iddialarda bulunan bir yaklaşımı yansıtır.

Juynboll, *Kütüb-i sitte* öncesi telif edilen bu eserlerde çok sayıda mevkuf ve mürsel hadisin olduğunu bazı eserlerde neredeyse mevkuf ve mürsel rivayetlerin tümünün İmâm Şafî'nin merfû hadise vurgusunun etkisinde kalan müellifler tarafından silinmiş olabileceğini de iddia eder. Bu durumun Tayâlisî'nin *Müsned*'inin başına gelmiş olabileceğini dile getirir. Elinde 1321 tarihli Haydarâbâd nüshasına sahip olduğu Tayâlisî koleksiyonunun onu telif ettiği orijinal halinden farklı olabileceğini söyler. Tayâlisî'yle muasır olan veya daha genç olan kişilerin koleksiyonlarında olduğu üzere büyük bir ihtimalle orijinali binlerce mevkuf ve mürsel içermiş olmalıdır. Tayâlisî'nin *Müsned*'inin şimdiki halinden sorumlu olan kişinin tespit edilemeyeceğini ve söz konusu orijinal eserin Abdürrezzâk, İbn Ebî Şeybe ve Ahmed b. Hanbel'in eserleriyle aşağı yukarı aynı boyutta olabileceğini belirtir.⁷⁹ Bu ifadelerle o Tayâlisî'nin eserinin aidiyet/sansür problemi olduğuna işaret eder. Tayâlisî'nin *Müsned*'inin İbn Hanbel'in *Müsned*'i kadar olması gerekirdi iddiasının hiçbir ikna edici kanıtı yoktur. Çıkarılmış iddiası da eklenmiş iddiası kadar ispatlanamazdır. Bu yaklaşımlar Juynboll'un en zayıf yönüdür denilebilir. Öte yandan Juynboll'un araştırmasında bu eseri, aidiyet problemi gerekçesiyle dışarda tuttuğu Zeyd b. Ali ve Ebû Hanîfe'nin eserleri gibi dikkate almaması gerekirdi. Ancak daha önce geçtiği üzere aksi bir tutum sergilemiş hadislerin tarihlendirilmesinde Tayâlisî'nin eserini itibara almıştır. Dolayısıyla metodolojik olarak tutarlı bir yaklaşım sergilememiş ve kendisiyle çelişmiştir. Bununla birlikte orijinal metinde bulunabilecek mevkuf ve mürsel rivayetlerin çıkarıldığına dair varsayımını destekleyecek somut kanıtlar sunmaz. Bu nedenle Juynboll'un argümanlarının varsayım olduğu ve sağlam bir temele dayanmadığı söylenebilir.

2.4. Ricâl Literatürü

Juynboll, her isnadı gözden geçirip râvilerin güvenilirliklerini rivayetlerin kabulünde şart koşan ilk isnad tenkitçisinin Şu'be b. el-Haccâc olduğunu belirtir.⁸⁰ Bu kapsamda ricâl ilminin müstakil bir ilim dalı haline gelmesinin Haccâc ile başladığını fakat onun muhtemelen kitap yazmadığını dile getirir.⁸¹ Çok geçmeden Yahyâ b. Sa'îd, Abdurrahmân b. Mehdî (öl. 198/813), megâzî yazarı Vâkîdî (öl. 207/822), Ebû Nu'aym gibi birçok hadis uzmanı onu takip etmiştir. Juynboll daha sonra derlenen biyografik eserlerde ara sıra yapılan alıntılar dışında bu müelliflere ait koleksiyonların korunamadığı bilgisini verir.⁸² Böylece kendi temel iddialarını destekleyecek şekilde hadis ilminin temelini oluşturan isnadın ve metnin eleştirel incelenmesinin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını kendince açıklığa kavuşturur ve bu meyanda geniş bilgiler vermeye devam eder. Verdiği bilgilere göre günümüzde mevcut en eski basılı ricâl

⁷⁶ bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdris el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Beyrut: Dâru'l-Beşâr, 1414/1993), 69.

⁷⁷ Juynboll, "Musnad", 7/706. Juynboll, hadisin tedvininde etkin olan Ömer b. Abdülazîz'in katkısıyla elde edildiği kabul edilen bir müsnedin varlığından da bahseder. Bu müsned Hz. Peygamber'e nispet edilen toplamda 43 hadis ihtiva etmektedir. Burada yer alan isnadlar büyük oranda kusurlu ve gelişmemiş bir haldedir. Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 37-38, 148.

⁷⁸ Juynboll, "Musnad", 7/706.

⁷⁹ Juynboll, "Some Notes on Islam's First Fuqahâ' Distilled from Early Hadîth Literature", 300.

⁸⁰ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 20.

⁸¹ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 164.

⁸² G. H. A. Juynboll, "Ridjâl", *Encyclopaedia of Islam Second Edition* (Leiden: Brill, 1995), 8/515.

eseri İbn Sa'd'ın (öl. 230/845) *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*'idir. İbn Sa'd, önceleri Vâkıdî'nin sekreteriydi ve bu durum, onun çalışmasında bulunan verilerin en azından kısmen Vâkıdî'ye ait olabileceği varsayımını güçlendirir. İbn Sa'd'ın eseri dışında çağdaşları ve kendisinden sonraki yazarlar tarafından da çeşitli eserle telif edilmiştir. Ancak, hicrî 3./9. yüzyıla ait birçok 'ilel, tabakât ve tarîf çalışmalarının günümüze ulaşmadığı ve GAS'ta bu eserlere atıflar yapıldığı belirtilmektedir. Bununla beraber klasik dönemde telif edilmiş birçok eserin baskısı yapılmıştır. Bu baskılar arasında ilk sırada Yahyâ b. Ma'în'in eseri yer alır. Daha sonra sırasıyla Ali el-Medîni'nin *'İlelü'l-hadîs ve ma'rifetü'r-ricâl*, Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*, *et-Târîhu'l-evsat*, *et-Târîhu's-sagîr*, Cûcânî'nin (öl. 259/873) *Ahvâlü'r-ricâl*, Müslim'in *el-Künâ ve'l-esmâ*, İclî'nin (öl. 261/875) *Târîhu's-sikât*, Ebû Zür'a'nın (öl. 264/878) *Kitâbü'd-du'afâ*, Fesevî'nin (öl. 277/890) *el-Ma'rife ve't-târîh*, Tirmizî'nin *'İlel*, Berdicî'nin (öl. 301/914) *et-Tabakât fi'l-esmâ'il-müfrede*, Ukaylî'nin (öl. 322/934) *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, İbn Ebî Hâtim'in (öl. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dîl*, İbn Adî'nin (öl. 365/976) *el-Kâmil fi du'afâ'ir-ricâl*, İbn Şâhin'in (öl. 385/996) *Târîhu esmâ'is-sikât mimmen nukle 'anhümü'l-ilm*, Dârekutnî'nin *Kitâbü'd-du'afâ ve'l-metrûkîn* isimli eserleri gelir.⁸³ Zikredilen bu eserlerin bazılarının baskıları tam değildir. İbn Sa'd'ın matbu tabakât nüshası ve sadece birinci cildi mevcut olan İbn Hanbelî'nin *Kitâbü'l-'ilel ve ma'rifeti'r-ricâl* eserinde eksiklikler söz konusudur. Ali b. el-Medîni'nin eserinin matbu nüshasında da aynı durum görülür. Şu anki Ali b. el-Medîni'ye nispet edilen matbu eser, *Tehzîbü't-tehzîb*'te dağınık olarak kaydedilen malzemenin sadece bir kısmını içerir. Hicrî 628 tarihine dayanan tek yazmanın neden eksik olduğu belli değildir. Ali b. Medîni'ye ait orijinal metnin sonraki ricâl âlimlerin görüşleriyle örtüşmediğine işaret eden Juynboll, eserin ekseriyetinin sansüre uğramış olma ihtimalini dile getirir.⁸⁴ Juynboll'un analizi, hadis literatüründeki ricâl eserlerinin zenginliğini anlamada bir bilgi kaynağı olarak hizmet eder. Ancak eleştirileri, kaynakların eksiklikleri ve güvenilirliği konularında önemli ölçüde zayıflık gösterir. O, iddia ettiği sansürün varlığını desteklemek için sağlam temellere dayanmaz ve eserlerin eksikliklerinin ve güvenilirlik sorunlarının arkasındaki nedenleri ayrıntılı ve somut örneklerle açıklamaz. Kaynakları ve yazma eserleri dikkatli bir şekilde inceleyerek iddialarını güçlendirmez. Bu açıdan Juynboll'un tespitleri/iddiaları ikna edici değildir ve yine varsayımlara dayalıdır.

Juynboll, 4./10. yüzyılın başlamasıyla birlikte ricâl eserlerinin derlenmesinde başlangıca nispetle daha az faaliyetin görüldüğü klasik sonrası dönemin başladığını açıklar. İlk olarak İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) *Kitâbü'd-du'afâ ve'l-metrûkîn* isimli eserini zikreder. İbnü'l-Cevzî'den sonra giderek daha kapsamlı ve çeşitli hale gelen ricâl eserlerinin sonraki derleyiciler tarafından sürekli olarak genişleme ve kısaltma olanağı bulunduğu söz eder. Bu faaliyetlerin merkezinde ona göre Mizzî vardır ki o *Kütüb-i sitte*'de yer alan devasa biyografik râvi sözlüğünün ve *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl* isimli derlemenin yazarıdır. Mizzî'nin çalışması, öğrencisi Zehebî (öl. 748/1348) ve İbn Hacer'in eserlerinin temelini teşkil etmektedir. *el-Mugnî fi'd-du'afâ*, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, *Tezkiretü'l-huffâz*, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütüb-i-sitte* ve *Mizânü'l-ittidâl* adlı derlemeler, Zehebî'nin ricâl eserlerinin birkaçını oluşturur. Mezkûr son çalışmasında Zehebî, sadece bulabildiği tüm zayıf râvileri değil aynı zamanda ilk bakışta kusursuz olan çok sayıda râviyi de bir araya getirir. Bu eser, İbn Hacer tarafından revize edilerek genişletilir. Bunun sonucunda onun *Lisânü'l-mizân*'ı ortaya çıkar. Her iki eserde de siyasi, kültürel, literal tarih ve teolojik tartışmalara ilişkin çok sayıda veri vardır.⁸⁵ Mezkûr ifadeleriyle Juynboll, hadis literatürünün gelişimi ve kaynaklarının

⁸³ Juynboll, "Ridjâl", 8/515-517. Juynboll'un ricâl literatürüne yönelik temel yaklaşımı, bu doğrultuda ortaya attığı iddiaları, ilgili iddialara nasıl bir incelemeyle ulaştığı, hangi ön kabullere sahip olduğu, sunduğu iddiaların gerçeği ne kadar yansıttığı, iddialarındaki delillerin durumu, öne sürdüğü iddiaların dışında ne gibi ihtimallerin olabileceği ve muhtemel durumlara temas edip etmediği konusunda geniş bk. Rahile Kızılkaya Yılmaz - Kadir Sekmen, "G. H. A. Juynboll'un Ricâl Literatürüne Dair Temel İddiaları ve Tahlili", *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 7/2 (2021), 141-221.

⁸⁴ Juynboll, *Muslim Tradition Studies*, 136.

⁸⁵ Juynboll, "Ridjâl", 8/517.

değerlendirilmesi üzerine bilgiler verir. Bu bilgiler, hadis literatürünün evrimi ve metodolojisi üzerine yaptığı eleştirilerden ziyade ağırlıklı olarak kaynakların incelenmesi ve yorumlanmasıyla ilgili temel konuları içerir.

Juynboll, listelenemeyecek çoklukta ricâl koleksiyonunun ortaya çıktığını belirterek bunları türlerine göre tasnif eder. Birincisi; sahâbeye ve onların Hz. Peygamber'in sözlerinin aktarımındaki rollerine ayrılmış koleksiyonlardır. Bu kapsamda çalışma yapan ilk kişi Hadramî'dir (öl. 297/909). Daha sonra İbn Hibbân *Târîhu's-sahâbe ellezîne ruviye 'anhümü'l-ahbâr* isimli bir eser derlemiştir. Bu çalışma İbn Abdülber'in (öl. 463/1071) *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, Zehebî'nin *Tecrîdü esmâ'i's-sahâbe*, İbn Hacer'in *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* isimli eserleriyle geliştirilmiştir. İkincisi; özellikle Mu'tezile etkisiyle oluşturulan ricâl koleksiyonlarıdır. Kâ'bî'nin (öl. 319/931) *Kabûlü'l-ahbâr fî ma'rifeti'r-ricâl* isimli eseri buna örnektir. Üçüncüsü; Şii ricâl çalışmalarıdır. İlk şii ricâl çalışması Ebû Amr el-Keşşî'nin (öl. 340/951) eseridir. Dördüncüsü; Buhârî ve Müslim'in eserleri özelinde yapılan isnad incelemeleri sonucunda oluşturulan çeşitli koleksiyonlardır. Beşincisi; bölge veya şehir tarihleridir. Altıncısı; etrâf çalışmalarıdır. Bu türün en meşhur eseri Mizzî'nin *Tuhfetü'l-esrâf*'dir. Yedincisi; râvilerin isimleri etrafında ortaya çıkan müphem hususları çözmek amacıyla telif edilen eserlerdir. Sekizincisi; kadın râvi çalışmalarıdır. Dokuzuncusu; yıllara göre düzenlenmiş, o yıl ölen muhaddislerin ve diğer din âlimlerinin sıralandığı, sonunda da saf tarihsel verilerin eklendiği koleksiyonlardır. Onuncusu; hadis hocalarının listelerinin derlendiği zengin koleksiyon türü, diğer bir ifadeyle meşyeha olarak adlandırılan çalışmalarıdır.⁸⁶ Sonuç olarak ricâl koleksiyonlarını hadis râvilerinin biyografilerini, isnadlarını ve hadislerini içeren kapsamlı kaynaklar olarak değerlendirir ve bunların çeşitli türlerini ve her birinin hadis literatüründeki yerini açıklar. Yine bunların tarih içinde nasıl geliştiğine ve farklı akımlar veya topluluklar arasındaki hadis geleneğinin yansımalarına nasıl dönüştüğüne de odaklanır. Ricâl eserlerinin belirli türlerinin, özellikle Mu'tezile veya Şii etkisi altında oluşturulduğu ve bu nedenle de belirli bir ideolojik veya metodolojik bakış açısını yansıtılabileceğine dikkat çeker. Bu durum, kendi içinde belirli tür ricâl eserlerinin objektifliği veya tarafsızlığı konusunda potansiyel endişelere işaret eder. Bu şekilde ricâl koleksiyonlarının çeşitli türlerinin değerlendirilmesi gereken farklı yönlerini ele alır ve okuyuculara kendi perspektifinden bir bakış açısı sunar. Ayrıca bu çalışmalarla ilgilenenlerin kaynakları nasıl kullanacaklarını ve değerlendireceklerini anlatmaya çalışır.

Sonuç

Juynboll'un çalışmalarına topluca bakıldığında onun belli bir şablon üzerinden hadis literatürüne baktığı hemen fark edilecektir. Bu şablon da onun temel iddialarından oluşur. Bu iddiaları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İsnad hicrî 70'li yıllardan itibaren başlamış ve giderek olgunlaşmıştır. Bu da yaklaşık hicrî ikinci asrın sonlarıdır.
2. İsnadın hicrî 70'li yıllardan öncesine doğru yansıtılması büyük oranda uydurmadır.
3. Cerh ve ta'dîl kuralları geç dönemde olgunlaşmış ve bu arada pek çok uydurma rivayet tedavüle sokulmuştur. Dolayısıyla hadis uydurmacılığı isnadın önleyiciliğine rağmen hala artmaya devam etmiştir.
4. Mevkuf ve maktû rivayetlerin ref' edilmesi olgusu kaynaklardaki rivayetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetini tartışmalı hale getirmektedir.
5. Çoğunluğu tebeu't-tâbiîn olan müşterek râviler hadisin tedavüle çıkmasından ve isnadın geriye doğru yansıtılmasından sorumludur.
6. Müşterek râvi ve ondan rivayette bulunanlardan iki ve daha fazla râvisi olan kısmî müşterek râviler ile müdevvinler yani eser sahibi muhaddisler gerçek tarihi şahsiyetlerdir.

⁸⁶ Juynboll, "Ridjâl", 8/517-518.

Bunlar ve diğere ön kabulleri nedeniyle Juynboll, bilimsel objektifliğini daha en başından ihlal etmiş olmaktadır. Makalede üzerinde durulduğu üzere bu ön kabullerin kimi noktalarında ulaştığı sonuçlar ve genellemeler kabul edilemezdir. Müşterek râvinin hadisin icadından sorumlu tutulması ve isnadı güvenilir kılma çabası kendi iddiasıyla çelişkili ve tutarsızdır. Çünkü isnad sorulmaya hicrî 70'li yıllarda başlanmışsa bu şu anlama gelir; o yıllarda pek çok sahâbe hayattadır. Tâbiîn nesli de sadece bir nesil önde olan sahâbeden duydukları rivayetleri kendilerine 'kimden duydun' diye sorduklarında sahâbe hatırlayabilecek durumdadır. İsnad sorulmazken doğrudan 'Kâle Resûlullâh' diyen tâbiîn, isnad sorulunca zaten hafızasında taze olan sahâbeyi neden hatırlayamasın da isnadı geriye doğru uydursun? Bu husus tebeu't-tâbiîn nesli için de böyledir.

Temel iddialarını desteklemek için kaynaklara olan yaklaşımı da hem akademik hassasiyete hem de tarihsel verilere aykırıdır. Kendi görüşünü destekleyen kaynaklar otantik iken diğere uyurma olabiliyor. Örneğin, 'men kezebe' hadisi için Juynboll ilk kaynaklarda neden olmadığını sorguluyor. 'Şayet böyle bir hadis olsa ilk eserlerde olmalıydı' tahmininde bulunuyor ama konu hadis edebiyatının otantikliğine geldiğinde 'eserler sansürlenmiştir' diyebiliyor.

Juynboll'un hadis edebiyatına dair yaklaşımları ve bu konudaki değerlendirmeleri bilimsel anlamda birçok tartışmaya açık noktalar barındırmaktadır. Özellikle hadis edebiyatının oluşum süreçleri, eser adlarının kavramsallaşması ve bu süreçlerde karşılaşılan problemlerle ilgili verdiği bilgiler dikkat çekicidir. Ancak başta ricâl ilmi olmak üzere sahih, musannef, sünen ve müsned gibi hadis edebiyatının temel kaynaklarına dair yaptığı analizlerin büyük bir kısmına katılmak mümkün değildir. Hangi türden olursa olsun kaynakların otantikliğine dair görüşleri genel olarak zayıf ve temelsizdir. Çünkü söylemlerinin çoğu varsayımsaldır, ideolojiktir ve delillerle desteklenmemektedir.

Oryantalist gelenek içinde görece objektifliği ve akademik hassasiyeti ile bilinen Juynboll, arz edilen noktalar itibarıyla bu intibacı zedelemektedir. İdeolojik tutumları ve bu tutumlar çerçevesinde ileri sürdüğü iddialar, onun çalışmalarına daha ihtiyatlı bir şekilde yaklaşılması gerektiğini göstermektedir. Bu kapsamda Juynboll'un hadis literatürüne dair ortaya koyduğu iddialar eleştirel bir gözle değerlendirilmelidir. Aksi takdirde hadis ilminin zengin literatürü ve metodolojik derinliği hakkında hatalı ve yetersiz sonuçlara varılabilir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declares that have no competing interests.

Kaynakça

- Abbott, Nabia. *Studies in Arabic Literary Papyri: Qur'anic Commentary and Tradition*. Chicago: The University of Chicago, 1967.
- Ahmed b. Hanbel. *Kitâbü'l-îlel ve ma'rifeti'r-ricâl*. thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs. Riyâd: Dâru'l-Hânî, 1422/2001.
- Askalânî, İbn Hacer. *Fethu'l-bârî*. 3 Cilt. Lübnân: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 2000.
- Askalânî, İbn Hacer. *Tehzîbu't-tehzîb*. 15 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kitâbü'l-İslâm, 1414/1993.
- Bağdâdî, el-Hatîb. *el-Câmî li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi*. thk. Mahmûd et-Tahhân. Riyâd: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1403/1983.
- Bağdâdî, el-Hatîb. *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-'Osmâniyye, 1357.
- Bağdâdî, el-Hatîb. *Takyîdü'l-'ilm*. thk. Yûsuf el-İş. Beyrût: Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebevîyye, 1974.
- Bağdâdî, el-Hatîb. *Târîhu medîneti's-selâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâm, 1422/2001.
- Cûzcânî, Ebû İshak. *Ahvâlu'r-ricâl*. thk. Subhî el-Bedrî es-Semerrâi. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Dârimî, Ebû Muhammed. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî vd. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1987.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî. *el-Müsned*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Cîze: Dâru Hicr, 1420/1999.
- Ebû Gudde, Abdülfettâh. *Tahkîku ismei's-sahîhayn ve ismi Câmî'i't-Tirmizî*. Halep: Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1414/1993.
- Ebû Şehbe, Muhammed. *Sünnet Müdafaası*. çev. Mehmed Görmez - M. Emin Özafşar. Ankara: Rehber Yayınları, 1990.
- Erul, Bünyamin. *Hadislerin Dili: İlk Hadis Belgesi Himmam'ın Sahifesi -Tertip, Terceme, Yorum-*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Goldziher, Ignaz. *Muslim Studies*. ed. S. M. Stern, translated from the German by C. R. Barber, S. M. Stern. London: George Allen & Unwin, 1971.
- Haccâc, Müslim. *Sahîhu Müslim*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabîyye, 1412/1991.
- Hamidullah, Muhammed. *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahîfe-i Himmâm b. Münebbih*. çev. Kemal Kuşçu. İstanbul: Beyan Yayınları, 2004.
- Hatîb, Muhammed Accâc. *es-Sünnetü kable't-tedvîn*. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1408/1988.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr. *Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru's-Sekâ, 1417/1996.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım. *Târîhu medîneti Dımaşk*. 80 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1418/1997.
- İbn Hibbân. *Kitâbü'l-Mecrûhîn*. thk. Mahmûd İbrahim Zâyed. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1412/1992.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 Cilt. Beyrût: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1410/1990.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ. *İhtisâru 'ulûmi'l-hadîs*. thk. Mâhir Yasîn el-Fahl. Riyâd: Dâru'l-Meymân, 1434/2013.
- İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec. *el-Fihrist*. thk. Eymen Fuâd Seyyid. Londra: Müessesetü'l-Furkân, 1430/2009.
- İbrahim, Ebû Yûsuf Yakûb. *Kitabu'l-âsar*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Afganî. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1431.
- İşbîlî, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer. *Fehrese*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2009.
- Juynboll, G. H. A. "Some Notes on Islam's First Fuqahâ' Distilled from Early Hadîth Literature". *Arabica* 39/3 (Nov. 1992). 287-314.
- Juynboll, G. H. A. "Mursal". *Encyclopaedia of Islam Second Edition*. 7/631. Leiden: Brill, 1993.
- Juynboll, G. H. A. "Muşannaf". *Encyclopaedia of Islam Second Edition*. 7/662-663. Leiden: Brill, 1993.

- Juynboll, G. H. A. "Musnad". *Encyclopaedia of Islam Second Edition*. 7/705-707. Leiden: Brill, 1993.
- Juynboll, G. H. A. "Ridjâl". *Encyclopaedia of Islam Second Edition*. 8/514-519. Leiden: Brill, 1995.
- Juynboll, G. H. A. "Raf". *Encyclopaedia of Islam Second Edition*. 8/383-385. Leiden: Brill, 1995.
- Juynboll, G. H. A. "Şahîh". *Encyclopaedia of Islam Second Edition*. 8/835-836. Leiden: Brill, 1995.
- Juynboll, G. H. A. "Sunan". *Encyclopaedia of Islam Second Edition*. 9/874. Leiden: Brill, 1997.
- Juynboll, G. H. A. "Tadwîn". *Encyclopaedia of Islam Second Edition*. 10/81. Leiden: Brill, 2000.
- Juynboll, G. H. A. "(Re)Appraisal of Some Technical Terms in Ḥadîth Science". *Islamic Law and Society* 8/3 (2001), 303-349.
- Juynboll, G. H. A. "İslâm'da İlk Büyük Siyasî Fitnenin Tarihi". *Oryantalistik Hadis Araştırmaları*. çev. Mustafa Ertürk. 39-58. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Juynboll, G. H. A. *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*. çev. Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Juynboll, G. H. A. *Encyclopedia of Canonical Ḥadîth*. Leiden/Boston: Brill, 2007.
- Juynboll, G. H. A. *Modern Mısırdaki Hadis Tartışmaları*. çev. Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Kehhâlê, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifin*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1376/1957.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdris. *er-Risâletü'l-müstetrafe*. Beyrût: Dâru'l-Beşâr, 1414/1993.
- Kızıl, Fatma. *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*. İstanbul: İsam Yayınları, 2014.
- Kızılkaya Yılmaz, Rahile - Sekmen, Kadir. "G. H. A. Juynboll'un Ricâl Literatürüne Dair Temel İddiaları ve Tahlili". *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 7/2 (2021), 141-221.
- Kızılkaya Yılmaz, Rahile. *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.
- (Kızılkaya) Yılmaz, Rahile. "Erken Dönem Hadis Literatüründen Hareketle İlk Fukahâ Hakkında Bazı Mülâhazalar (G. H. A. Juynboll)". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/1 (Haziran 2009), 121-144.
- Khan, Alam. *Juynboll'un Hadisle İlgili Teorileri Üzerine Değerlendirme*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.
- Kurtubî, Ebû'l-Abbâs. *el-Müfihim limâ eşkele min telhîsi kitâbi Müslim*. thk. Muhyiddin Dîb vd. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996.
- Medînî, Ali. *el-İlel*. thk. M. Mustafa el-A'zamî. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmîyye, 1980.
- Mekkî, Ebû Tâlib. *Kûtü'l-kulûb*. 3 Cilt. Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 2001.
- Mübârekfûrî, Safiyyürrahmân. *Minnetü'l-mün'im*. 4 Cilt. Riyâd: Dâru's-Selâm, 1420/1999.
- Nevevî, Muhyiddin b. Şeref. *et-Takrîb ve't-teysîr*. thk. Muhammed Osmân el-Huş. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1405/1985.
- Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh el-Hâkim. *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1424/2003.
- Râmhürmüzî, el-Hasen b. Abdirrahmân. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. M. Accâc el-Hatîb. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1404/1984.
- Özdemir, Ahmet. *Rebî' b. Habîb'in Müsned'i*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Özer, Salih. "G. H. A. Juynboll ve İsnad Analiz Yöntemleri". *İsnad Analiz Yöntemleri*. 11-50. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Özgür, Ayşe. *Oryantalistlerin Tek Râvili Tariklerle İlgili İddialarının Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Râzî, İbn Ebî Hâtim. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1953.
- San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrût: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1983.
- Schacht, Joseph. "A Revaluation of Islamic Traditions". *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 2 (Oct. 1949), 143-154.
- Schacht, Joseph. *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*. London: Oxford University Press, 1950.

- Sezgin, Fuat. *Buhârî'nin Kaynakları*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn. *Tedribü'r-râvî*. 2 Cilt. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1415.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn. *Tenvîrü'l-havâlik*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Şehrezûrî, Ebû Amr Osmân Abdîrahmân. *Ulûmü'l-hadîs*. thk. Nûreddîn İtr. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.
- Tirmizî. Ebû İsa Muhammed. *el-Câmi'ü'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Tücbî, Ebü'l-Kâsım. *Bernâmec*. thk. Abdülhafız Mansûr. Tûnus/Libyâ: Dâru'l-'Arabiyye, 1981.
- Vercelânî, Ebû Ya'kûb. *Kitâbü't-tertib*. 'Umân Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 1424/2003.
- Yücel, Ahmet. *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Zehebî, Ebû Abdillâh. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvût vd. 25 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.
- Zehebî, Ebû Abdillâh. *Târîhu'l-İslâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003.